

- 1888 Bortermelés. In *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen. III.* (Magyarország I.) Budapest.
- MÜHL NÁNDOR
1964 *A soproni szőlészet története. 1845–1945.* Sopron. Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal.
- 1897 *A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája I.* Budapest.
- RÁCZ JÁNOS
1997 *Kétszáz magyar szőlőnév.* Budapest.
- SUGÁR ISTVÁN
1976 Adatok az egri vörös bor történetéhez. A bikavér kialakulása. *Az Egri Múzeum Évkönyve, XIV.* Eger, 293–331.
- SZÖVÉNYI ISTVÁN
1958 Kőszeg szőlőkultúrája a Szőlőkönyv tükrében. *Vasi Szemle*, 27–34.
- TÖTTÖS GÁBOR
1995 *A szekszárdi szőlő és bor.* Szekszárd.
Útmutatás a szőlőművelésre. 1899, Budapest.
- VAJKAI AURÉL
1966 A Balaton északi partjának préházai. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei.* Veszprém, 181–246.

KERTÉSZ PÉTER

A szőlőhegyek igazgatása és működése a XVIII–XIX. században, néhány dunántúli példa alapján

A feudalizmus utolsó évszázadát tekintve a szőlőhegy messzemenő önállóságot élvezett. A szőlőhegy vagy hegység a XVIII–XIX. században nem földrajzi fogalom volt, hanem egy feudális közigazgatás, amelyhez hozzátartoztak azok a területek, ahol a hegytörvények vagy hegyartikulusok érvényben voltak.¹

Az egy szőlőhegyen birtokos gazdák közösségi szervezetet alkottak, amire a hegység, helység, hegybéli helység kifejezéseket használták, a hegyközség terminus csak a XIX. század végén kerül a magyar nép szóhasználatába.² Az egyazon közösséghez tartozás kifejezője, és biztosítója a szokásjog, illetve a földesúr jóváhagyásával szentesített törvények, amelyek mindenki számára kötelezőek voltak. Tehát a hegybéli helység olyan önkormányzati jelleggel működő intézmény volt, amely a szőlőműveléssel kapcsolatos érdekvédelmet célozta, és a hegytörvények alapján működött. Tagja volt a nemes, a polgár, a jobbágy és zsellér rangú birtokosok. Az általuk létrehozott közös intézmény tükrözi a hely gazdasági, társadalmi és erkölcsi viszonyait.³ A hegytörvényekhez való elkötelezettség a gyakorlatban úgy jött létre, hogy ha új szőlősgazda került a hegyre, az adásvétel alkalmával felolvasták neki a hegy artikulusait.⁴

A szőlőhegyi szabályzatok típusait a szakirodalom három csoportra osztja, úgy, mint hegyközségi artikulusok, földesúri rendtartások, városi statútumok. A földesúri rendtartás, a szőlőföld feudális tulajdonosának kiadmánya. Nincsen önkormányzati szervezet, a hegybíró vagy hegyimestert a földesúr jelöli ki, fizetett alkalmazottai az uradalomnak. Az önkormányzattal rendelkező városok esetében a szőlőhegyeket a városi magisztrátus által kiállított statútumok alapján szabályozták. A hegyek előjáróit szintén a tanács jelölte ki. A legnagyobb szabadsággal azok a területek lettek felruházva, melyek artikulusait maguk a szőlősgazdák állapították meg, földesúri jóváhagyás mellett.⁵ Ez utóbbihoz tartoztak a Fejér megye keleti részén fekvő iszkaszentgyörgyi uradalom szőlőhegyei is. Név szerint; Bátsó, Burján, Bittó, Ó-Guth, Új-Guth, Kincses, Leányvágó, Iszka, Sólyom, Somosmál. Ezek a közösségek évente újraválasztották saját vezetői testületüket, amely meghatározott számú esküdből állt, élén a hegybíróval, vagy hegyimesterrel.

A hegymester és az esküdtek

A hegymester a birtokosok által maguk közül választott tisztségviselő volt, ő vigyázta a szőlőhegy rendjét, a hegytörvények megtartását. Kisebb hegyi ügyekben bírói hatáskörrel rendelkezett, bár hivatalos ítélező joga nem lehetett. A helyi tanáccsal, akiket esküdteknek neveztek, igazgatták a hegyek mindennapi életét. Odafigyeltek a pálinkafőzőkre, ők irányították a szőlőpásztorokat, tudtuk nélkül nem történhettek birtokcserék vagy építkezések sem.⁶ Vajkai így számol be az 1930-as években még hagyományosan működő hegybíráskodásról: „Ősiben napjainkban hegybíró, két hegyimestert és egy csősz választanak, ezek közül csak a csősznek van fizetése; a hegybíró, a hegymestereket a szőlőbirtokosok közül választják. A hegybíró a hegymesterekkel téli éjjeleken kijön a hegyre körülnézni, egy héten egyszer-kétszer; a hegymester ilyenkor karót támaszt a présház ajtajának, így jelezvén, hogy éjjeli őrzőúton járt... Somlyóvásárhelyen a fontosabb szerepet betöltő hegybíró állandóan kinn lakik a hegyen...”

Az iszkaszentgyörgyi uradalom hegymesterei a következők voltak a XIX. század első felében:

1835	Harostyák Márton	Ó-Guth
	Horváth Mihály	Új-Guth
	Halász József	Sólyom hegy
1839	Hites István-Balkovics József	Iszka
	Mátyus István–Poliszák János	Kelet-Somosmál
	Szűcs Mihály–Rasztner Ádám	Bátsó
	Kiss István–Kovács József	Iszka
	Gazdag Pál	Leányvágó és Burján
	Káck Ferenc	Bittó
	Leber József–Öreg Kasso Pál	Kincses
	Andocsi István	Ó-Guth
1840	Vágner József	Új-Guth
	Barna Ferenc	Sólyom
	Pintér István–Mátyus István	Kelet-Somosmál
	Miklós Ferenc	Nyugat-Somosmál

	Fiser György-Kassó Ferenc	Kincses
	Szűcs Mihály–Karl Baross	Bátság
	Kiss István–Mohai János	Iszka
	Andocsi István	Ó-Guth
	Vágner József	Új-Guth
	Barna Ferenc	Sólyom
1841	Karb János–Szűcs Mihály	Bátság
	Palkovits József	Iszka
	Fiser György–Kassó Ferenc	Kincses
1842	Fejér János-Orbán Ignác	Iszka
	Pilóti András	Falu Guth ⁸
1849	Andocsi István	Ó-Guth
	Varga István	Új-Guth
	Pilóti András	Falu Guth
	Barna Ferenc	Sólyom
	Fiser György	Kincses
	Kádi Ferenc	Bittó
	Fejér János	Iszka
	Gazdag Pál	Leányvágó
	Karb János	Bátság
	Molnár János	Somosmál ⁹

A fentiekből láthatjuk, hogy a hegyesterek nem minden évben egyformán lettek megválasztva. Nem tudni mi okból, de volt olyan év, hogy kisebb területű hegyen kettő, míg nagyobb kiterjedésű szomszédján csak egy hegyestert alkalmaztak. Ennek tisztázásához további alapos összehasonlító kutatás szükséges. Hasonló példákra vagy szakirodalmi magyarázatra ez idáig nem akadtam. A hegy nép évente hegygyűlést tartott, melyen a tisztségek újraválasztásán kívül mindenféle nagyobb és apróbb ügyeket megbeszéltek. Az általunk vizsgált területen a hegyesterek áprilisban írták meg kérvényeiket a földesúrnak, melyben kérik a hegygyűlés megtartásának engedélyét. 1835-ben Ó-és Új-Guth valamint a Sólyom hegy elöljárói felhívják az uraság figyelmét, hogy lassan közeleg Április utolsó napja, amikor is hegygyűlést szoktak tartani. Kérik a földesurat, hogy a hegygyűlés megtartását engedélyezni szíveskedjék.¹⁰ Egy 1804-ben készült hegygyűlési összesítő azonban nem Április 30-át jelöli meg a gyűlések időpontjául. Ebben az évben a következő napokon jöttek össze a gazdák:¹¹

Kincses	május 1.	Bittó	május 2.
Leányvágó, Burjány	május 4.	Iszka	május 5.
Bátság	május 7.	Somosmál	május 14.

Az adatokból azt feltételezhetjük, hogy a hegygyűlések időpontja nem volt szigorú rend alatt, és a dátumok évenként egy-két nappal, vagy héttel eltolódhattak. A fenti adatok azonban bizonyosan az általánosan bevett és elfogadott időpontokat tükrözik. Ezt látszik bizonyítani az a kérvény melyet Joó Ferenc tanító fogalmaz meg április 18-án Csepi András hegyestemester kérésére. Eszerint arra kérik a földesurat, „...hogy a hegygyűlést eddigi szokás szerint May 1-én

SZÜRET ÁBRÁZOLÁSA 1800-BŐL

kegyeskedjék megengedni.”¹² Egy 1818-ban kiadott földesúri rendelet szerint a hegygyűlés minden esztendőben Szent György nap (Ápr. 24.) táján tartassék.¹³ Valószínű, hogy a hegygyűlések időpontja sokmindentől függött, és igen nehéz lehetett összehangolni azt a dátumot, ami az uradalomnak és valamennyi gazdának egyaránt megfelelt.

A hegymesterek munkáját a hegyesküdtek segítették, és egyben ellenőrizték azt. Az esküdtek tanácsa helységenként igen változó létszámú volt, számuk országos viszonylatban 4-12 közé tehető.¹⁴ Az iszkaszentgyörgyi uradalom irataiban azonban évente egy-két esküdtet választottak újra. Az 1840. évi hegygyűlési jegyzőkönyvek szerint Ó-Guthon Lendvay Györgyöt, Új-Guthon Varga Istvánt és Vég Imrét szavazták meg ismét a gazdáik.¹⁵ A hegymestert és az esküdteket is évente válthatták, ha feladatuknak nem tettek eleget. A fent említett évben Somosmálban Poleszák János hegymester helyett Pintér Istvánt vá-

lasztották. Mivel Pintér István esküdti feladatokat is ellátott, megüresedett helyére Molnár János került. 1840-ben a következő hegyesküdtek lettek megválasztva:

Mátyus István–Molnár János	Somosmál
Csepi István–Herczeg György	Bátság
Boross Péter–Nyárai Mihály–Balogh János–Orbán Ignác	Izka
Fülöp János (Orova Ferenc helyett)	Bittó
Fiser József–Zsigmond György	Kincses
Lendvay György	Ó-Guth
Varga István–Vég Imre	Új-Guth
Tolnay István (Magyar András helyett)	Sólyom ¹⁶

Egyes helyeken az esküdtek bírói funkciót töltöttek be, azonban van példa arra is, hogy csak néhány tagjuk volt hasonló döntési joggal felruházva. A hegyesküdtek tulajdonképpen a hegy nép akaratának érdekeit képviselték a földesúrral egyetértésben, de azzal szemben is. A XVIII. században a szőlőhegyi önkormányzatok működését a földesúr szinte teljesen az ellenőrzése alá vonta. Ez nemcsak a bíraskodás jogkörére terjedt ki, a földesúr igyekezett minden rendelkezését a saját gazdasági érdekeihez igazítani, még akkor is, ha ez sértette a hegy nép törekvéseit. Azt is mondhatjuk, hogy a szőlőhegyek legelső emberének az uradalmi tisztartó számított, a hegymesterek is alárendeltek voltak velük szemben. Az uradalmi tisztartó, mint a földesúr képviselője rendszeresen ellenőrizte a hegyeket, és ha valamilyen szabálytalanságot fedezett fel, rögtön jelentette gazdájának.

Az 1810-1826 között készült hegygyűlési jegyzőkönyvek tanúskodnak arról, hogy a

szőlőhegyek rendjét – igaz a hegygyűléssel egyetértésben – szinte kivétel nélkül az évenként kiadott földesúri rendelkezések szabták meg.¹⁷ Ezeket a hegygyűléseken olvasták fel, melyet a hegynép évente egy alkalommal tartott. A hegygyűlésen minden szőlőhegygel kapcsolatos eseményről szó esett. Megválasztották az új tisztségviselőket, meghallgatták a benyújtott kérelmeket, megvizsgálták a hegymesteri számadásokat, valamint ítékeztek a rendbontók felett. A hegygyűlések jegyzőkönyvei, és a hegymesteri számadások világos képet tárnak elénk a szőlőhegyek mindennapi életéről. A kiadásokról készített listák alapján vizsgáljuk meg, melyek voltak azok a problémák, amik a hegykasszát leginkább érintették. 1840–41. évi számadások a következőkről tudósítanak bennünket:

Kelet-Somosmál

BEVÉTELEK: 312 vektál szőlő után pásztorbér szőlősgazdánként 5 kc	
– össz.: 26 Ft ¹⁸	
– interestből bejött	20 kc
KIADÁS:	
– pásztorbér	18 Ft
– pásztorfogadási költség	24 kc
– törött törkölyvágó javítása	15 kc
– akolás és dézsmálás költsége	1 Ft 30 kc

Nyugat-Somosmál

BEVÉTELEK: 364 vektál szőlő után pásztorbér szőlősgazdánként	5 kc
– össz.:	25 Ft 20 kc
– szőlőeladásokból	4 Ft
KIADÁS:	
– pásztorbér	18 Ft
– törött törkölyvágó kapacs javíttatása	15 kc
– Pap Jánosnak egy új kapocs és 5 hegy csinálásáért	18 kc
– hegy kapujának csináltatásáért	50 kc
– akolás és dézsmálási költség	1 Ft 30 kc

Kimcses

BEVÉTEL: 635 vektál szőlő után beszedett pásztorbér szőlősgazdánként kc	
– össz.:	42 Ft 20 kc
KIADÁS:	
– pásztorbér	28 Ft
– kapubálványok beasatásáért	30 kc
– új kapu készíttetése Hart Györggyel	2 Ft 30 kc
– egy avitt kapu felújításáért	30 kc
– puskaporért	3 Ft
– akolás és dézsmálási költség	4 Ft
– egy kapa élesítése	6 kc
– pálinkaházban felrakott kályháért	1 Ft

Bácsó

BEVÉTEL: 635 vektál szőlő után beszedett pásztorbér nyolc gazdánként	4 kc
– össz.:	44 Ft 12 kc
– 127 Ft 17 Krc tőkének kamatoztatásából	7 Ft 39 kc

KIADÁS:

– pásztorbér	18 Ft
– pásztorfogadás költsége	4 Ft
– puskaporért	4 Ft
– egy bádóg iccéért	50 kc
– törkölyvágó kapacs javításáért	12 kc
– 30 darab vasszegért	13 kc
– akolás és dézsmálási költség	4 Ft
– az elszámolás megíratásáért	1 Ft
– írószerekért	12 kc
– májusi szentmisére	1 Ft

Iszka

BEVÉTEL: 94874 vektál szőlő után beszedett pásztorbér vektálonként	
12 kc-ral számolva, össz.:	189 Ft 7 kc
– szőlőeladásokból	10 Ft 50 kc
– rossz haranglábak eladásából	1 Ft
– kútra beszedett összeg a Leányvágói gazdáktól	3 Ft
– a pálinkafőzőből egy zsák hamu eladásából	90 kc

KIADÁS:

– a kút vödreinek javíttatása	42 kc
– a kúthoz 20 S kapocs csináltatása	1 Ft 1 kc
– három szentmisére	14 Ft 6 kc
– pásztorbér	75 Ft
– viaszgyertyára	2 Ft 7 kc
– akolás és dézsmálás	4 Ft 15 kc
– harangozónak fizetett	8 Ft
– ászlók szállítására	24 kc
– a kútba esett vödör ötszöri kivételéért	24 kc
– a csóri határban lévő bődön kútra	24 kc
– a kúthoz 16 S csináltatásáért	4 Ft 46 kc
– a harangfűl megjavítására	12 kc
– fél hordó puskaporra	51 Ft 12 kc
– az iszkai határban lévő kövek felrobbantásáért	30 kc
– az iszkai út igazgatásáért	30 kc
– az árvák kasszájába fizetett	30 kc
– papírért és plajbászért	30 kc

Guth

BEVÉTEL: 43 fél szőlőből beszedett pásztorbér 27 Krc-ral számolva	
– össz.:	19 Ft 21 kc

– szőlőeladásából	2 Ft
KIADÁS:	
– pásztorbér	14 Ft
– az elszámolás megírásáért	1 Ft
– akolás és dézsmálás költsége	2Ft 34 kc
– kapuoszlop kivágatása	34 kc
– a pálinkaházra felszerelt lakatért	2 Ft 30 kc
– kőművesmunkákra	2 Ft
– üvegesmunkára	30 kc

A szőlőpásztor

A fentiekből láthatjuk, hogy a hegyközség évente fogadott szőlőpásztorokat, akik a szőlők őrését végezték. A pásztorokat, akiket egyes vidéken hegyöröknek, kerülőnek vagy csőszöknek is neveztek, a szőlőérés előtt fogadták föl.¹⁹ Létszámuk és bérezésük területenként eltérő volt. 1840-ben Somosmálban kettő pásztor alkalmaztak a hegy keleti és nyugati felében is. Egy heti bérük fejéenként 1Ft.30 kr-t kóstált munkaidejük hat hétre szolt. Ugyanilyen bérezést számoltak a Bácsó hegyen három hétre fogadott öröknek is. Kincses hegyen negyedfél hétre szerződtek a négy pásztor, hetenként 2 Ft-ért. Guthon szintén két forintot fizettek hetenként, a szőlőt azonban hét héten keresztül őrizniük kellett. A szőlőpásztorok kunyhókban laktak. A szentgyörgyi hegyekben felállított kunyhók minden bizonnyal erős, masszív épületek lehettek. 1842-ben Méhes István kőműves az iszkai csőszkunyhót 9 napig

A XIX. SZÁZADI FEGYVERES SZŐLŐPÁSZTOR

javította 26 napszámmal. A mesternek 1 Ft 15 kr, míg embereinek 30 kr napszámot fizetett a hegyközség. Ez bizonyosan nagyobb építkezés lehettett, mert az épület bevakolására és meszelésére a mester már csak kettő segédet alkalmazott, akik az elvégzett munka után 6 Ft-ot kaptak. A munkákhoz Székesfehérvárról 2 mázsa meszet mázszámként 50-Krc-ért, valamint két kocsi homokot hozattak. A fuvaros ezért 1 Ft-ot számolt fel. A mész beoltását Orbán József és Orbán Ignác végezte el. Orbánék többek között utak javításával is foglalkoztak, de Orbán Ignác aki egyébként hegymesteri feladatokat látott el, mint kazánkészítő is feltűnik a számadásokban. Mivel az építkezésekre számolt homok igen kevésnek bizonyult, Miklósi Mihály még hét kocsival hordott fel a hegyre, fuvardíjként 25 kc-ért. Ez évben a csőszkunyhóba új tálás is készült fenyődeszkából.²⁰

A pásztorok bérét a hegynép adta össze vektálonkénti elosztással. Ez alól csak Bácsó hegy volt kivétel, itt nyolc gazda együtt fizette meg a négy krajcárt.

Szolgalatuk változó időtartamából arra következtethetünk, hogy egyes helyeken a szőlő érésének kezdetén, míg más hegyekben csak a szüret előtt pár héttel léptek munkába.²¹ Ezeket általában Lőrinc napkor (augusztus 10.) fogadták meg, egyes helyeken *éresi pásztoroknak*, *madárpásztoroknak* vagy *budárok* mondták. Fő feladatuk a termést dézsmáló madarak elűzése volt. Riogató eszközük után *kerepús pásztor* is nevezték őket.²² Nagyobb kiterjedésű hegyekben a pásztorok lóval jártak, elriogatták a kártevőket, vigyáztak a termésre, és a préházak nyugalmára. Egyszerűbb eszközeiket, mint például a kereplőt, karikást maguk készítették.²³ A szőlőpásztort fegyver is megillette. A XVIII. században a Kecskemétiék lándzsával és baltával vigyáztak, melyet később a puska váltott fel.²⁴ Ezt igazolják az általunk vizsgált hegymesteri számadások, amelyekben puskaporvételről találunk adatokat. De alátámasztják az egykorú ábrázolások is.

Szükségük is lehetett a fegyverre, hisz a szőlőhegyi hajlékok állandó célpontjai voltak tolvajnak, betyárnak. A XVIII. századi úriszéki iratok szerint Iszka hegyen a következő lopásokat jegyezték le, a kárvallottak beszámolója alapján: Osztrotics Jánosnak 6, 3/4 borral teli „kajtejhábát” vitték el. Horváth Jánostól hét akó bort loptak, valamint egy üres egyakós hordójának lába kélt. Halas Györgynek 1 akó, Orbán Jánosnak 106 icce bora bánta a fosztogatást. Szatmári Jánosnak fél akó borán kívül egy ásóját lopták el, Devecseri Jánoshoz pedig három éven keresztül jártak vissza 1-1 akó borral megrövidítve pincéjét. Győre Jánosnál mivel italt nem találtak, egy „fejhelyet” lovasítottak meg a betörők.²⁵ 1775. november 12-én hajnalban Ferenczi Antal hajlékába törtek be, a kamrából elvittek négy cselédkenyeret, kettő fehérkenyeret, három „sertvélet” lábakkal és egy darab szalonnával együtt. Egy vékányi kukoricalisztet zsákban, valamint egy határ „csöpüt”, amely abroszba volt kötve. A pincében kiszívták egy hordó borát, majd a hébert a kapubálványhoz támasztva távoztak a hívatlan látogatók. Magukkal vitték a kamráról és a pinceről levert lakatokat is.²⁶ A lakatoknak, igen borsos árú volt, 1842-ben Pilóti András hegymester a guthi pálinkaházra 2 Ft 30 kc-ért készíttetett lakatot.²⁷ Akit a pásztor tetten ért, attól zálogot vett és jelentette a hegybírónak. A kiszabott büntetéspénz egy része őt is megillette csakúgy, mint az ügyben eljáró hegy mestert. Puskaport azonban nem csak a tolvajok ellen, hanem békésebb célokra is alkalmaztak. Az iszakai hegyközség 1840-ben Gazdag Pált és Nagy Jánost fogadta fel az „Iszakai víz mosásban lévő kövek puska porral való elvettetéséért”.²⁸

Ha valaki nem végezte el idejében az esedékes munkát, a csősz figyelmeztette a mulasztásra. Ugyancsak ő felügyelte azt is, hogy a szüretet senki ne kezdje a megengedett idő előtt. A csősz figyelte az utakat és a szőlőhegyek kapuit, sorompóit is. A fásorompók arra szolgáltak,

hogy a szőlőművesek vasárnap vagy más ünnepnapon szőlőikben ne dolgozhassanak, illetve idegen személy ne közlekedjen az utakon. 1841-42-ben Somosmálban 50 kc-t, Guthon 43 kc-t, míg Kincses-hegyen 3 Ft 30 kc költöttek a kapukra.²⁹

Az utak

Kényes kérdésnek számítottak, és állandó pereskedés tárgyai voltak a kapuk által védett utak is. 1798-ban a kincsesi gazdák panaszlevelet írtak az úriszékhez, miszerint a kúthoz járó utat, melyet már negyven esztendeje bírnak, az uraság „cassálni” szándékozza, valamint az iszkaszentgyörgyi gyalogutat le kívánja záratni. A földesúr tettét azzal indokolta, Hogy az út a birtokos gazdák földjein megy keresztül, és így a földeken károk keletkeznek. A hegybeliek, akik elmondásuk szerint már negyven éve birtokolták az utakat, erős tiltakozásba kezdtek. Ha az utakat lezárják, a szőlőhegy csak az iszkai határ megkerülésével lesz elérhető. Tiltakozásukban arra hivatkoztak, hogy vasárnap, vagy más napokon igen ritkán mentek át Iszka falun, mivel gyakran talicskán vagy háton vitték a kenyeret, bugyrot vagy éppen gyermeküket, és csak a gyalogutat használták. Elmondásuk szerint sokan azért vettek szép pénzen itt szőlőt, mert az könnyen megközelíthető, és a többi gazda azt vallotta, hogy a gyalogúton örökké fog tartani a közlekedés. Valamint a gyalogúton lévő Poklos kutat saját pénzükön 26 Ft-ért építették, azt pedig használják szántás és aratás idején a jobbágyok és a somosmáli hegynép, akik szintén iszkai lakosok. A hegyközség tiltakozása oly mértékre rúgott, hogy egyenesen felszólították a földesurat a kúthoz vezető út kocsiúttá való átalakítására.³⁰

Az utak javítása és karbantartása eredetileg az uradalom hatásköréhez tartozott, de a gyakorlatban sokszor ennek költsége is a hegyközség vállára szállt. Erről tanúskodik az 1838 és 1842 között történt eset. Az Iszka hegy alatt lévő utat kimosta, és járhatatlanná tette az esővíz. Hites István és Balkovics József hegymesterek kérésére Öreg Joó Ferenc jegyző kérvényt fogalmazott meg, melyben kéri az uraságot: „...hogy mi Szöllös Gazdái Isteni segedelem által valamint Nagyságos Földes Uraságnak, úgy magunknak részére bővebb hasznokat az utak javítása által eszközölhetnénk és szőleinket a trágyahordattatás által, de a mindenható segedelmével termékenyebbé tehetnénk”.³¹ Három évig tartó huzakodás után a hegyközség végül 1 Ft költségen kénytelen volt megjavíttatni.³² Láthatjuk az összeg csekélységén, hogy a perlekedést nem a tényleges anyagi, inkább a jogi vonzatok okozták. A Bajzáthok szerettek volna a hegybeliektől minél nagyobb anyagi hasznot behajtani. A kötelességeikből egyre kevesebbet vállaltak, ezeket próbálták a hegyközségre terhelni, ugyanakkor igyekeztek megnyirbálni annak autonómiáját.

A kutak

A számadásokból láthattuk, hogy a kutak is igen nagy jelentőséggel bírtak a hegyközség életében. A kutak ásására, tisztítására, javítására vagy éppen a kútba esett vödör kihalászására a gazdák közösen adták össze a pénzt. Ezek a kutak minden bizonnyal a tájra jellemző *bödönkutak* lehettek. A *bödönkút* sövényvel bélelt gödör, amelyből különböző szerkezetekkel emelték ki a vizet.³³ Fejér megyében egyaránt elterjedt a kerek és gémes változata is. Az ásás során a bélelt kútgödöröt a vízig lemélyítik, és a bélelő *bödönt* lesüllyesztve a kiemelt földdel a nyílást körültöltik. Ezeknek a víznyerő helyeknek főleg a szőlőhegyre való menetkor vagy

szőlőbeli munka végzésénél volt fontos szerepük, de használták őket az állatok itatására is. Éves kiadást jelentett a vödörök megvasalása, vagy a kút kötelére kötött S alakú vaskapocs kovácsoltatása. Arra nem találtam adatot, hogy a szőlőpásztor, vagy más hegybéli megbízott külön felelősséggel bírt volna a kutakkal kapcsolatban, annak óvása, karban tartása az egész közösséget érintette. Egyedül arra van megbízható adat, hogy 1840-41-ben az Iszkai hegyen ötször esett kútba a vödör, melyért Szabó József mászott le. Ezért összesen 1 Ft 15 kr ütötte a markát.³⁴ 1842-ben a hegy kútjához 6db fa és 1 csatorna 10ft-ért, két vödör valamint azok vasalása 4 Ft 40 kr-ért, egy vödör igazítása 45-kr-ért készült el. Ez évben a kút javításához még két szál fenýődeszka és 25 szög is kellett, ennek korabeli értéke sajnos nincs feltüntetve.³⁵

Előfordult, hogy a kutak a szőlőhegy határaiban voltak, és azokat a szomszédos szőlőhegyekkel együtt használták, közös tulajdonnak számítottak. Ilyen volt az Iszka és Leányvágó határában fekvő közös használatú víznyerő hely, melynek megépítésére a leányvágói gazdák 3 Ft-ot fizettek az iszkai hegykasszába. A kutak tisztítására külön erre a célra alkalmazott szakembereket szerződtettek 25 kr napszámmért.

Az akolás és dézsmálás

A hegymesteri számadások első feltüntetett költsége az *akolás*, melyet az *akolómester* végzett. Az *akolómester* a közigazgatás évenként választott tisztviselője volt, feladatköréhez tartozott a hordók és kádak úrtartalmának megmérése és hitelesítése. Munkáját, melyet *füzérlésnek* is mondat egyes vidékeken, az akófa segítségével végezte. Ő végezte el a dézsma beszédésénél a hordók lajstromba vételét. Fizetése az *akolópénz* volt. Történeti adatok szerint a XVI. században, már országosan általános tisztség volt, tevékenységük a mértékegységek állami egységesítésével a XIX. század folyamán megszűnt.³⁶

A földesúrnak járó terményadó fejében az úgynevezett *dezsmabort* szedtek. Ez gyakran vízzel higított, sokféle edényben tárolt, különböző fajtájú és minőségű összeöntögetett bor volt. Ennek oka, hogy a gazdák igyekeztek a legrosszabb minőségű borukat beadni dézsma gyanánt. A *dezsmabort* a földesúr által fenntartott kocsmákban mérték ki, ami tetemes hasznot jelentett. A dézsma beszédésére a földesúr által kijelölt *dezsmahelyen* került sor. Ide álltak be szüretkor a kocsik, ahol az *akolómesterek* illetve a földesúr megbízottai megbecsülték a termést, és kivették belőle az uraságnak járó részt. Egyes helyeken *dezsmaházat* is építettek, de legtöbbször az allodiális pincéket használták erre a célra.³⁷

A szőlőhegyeken használt mértékegységek

Ejtsünk néhány szót a XVIII–XIX. századi mértékegységekről. A középkorban és a kora újkorban még tókeszámmra mérték a szőlőket, az 1700-as években a *kapás* jelentette ezek területmértékét. Egy *kapásnak* vették általában azt a szőlőterületet, amelyet egy ember egy nap alatt meg tudott kapálni. Egy 1715. évi határozat ezt 90-100 négyszögölben állapította meg, de a talajviszonyok miatt területenként változott. A szentgyörgyi uradalomban 1 *kapás* szőlő 94 négyszögölnek felelt meg.

Általánosan használt területmérték volt a *pozsonyi mérő*, amellyel a szántók és a belsőség

nagyságát jelölték. 1 *pozsonyi mérő* 600 négyszögölt foglalt magába. A réteket *kaszásban* mérték, ez körülbelül 800-1000 négyszögölnnek számított.

A telekkönyvezéssel egyidőben jelent meg a *hold*, mint területmérték. 1 *kis magyar hold* 1200 négyszögöl földterületet jelentett.

A szentgyörgyi uradalomban az űrmértékek közül a legnagyobb mértékegység az *akó* és az *urna* volt. Ezek 54,3 liternek feleltek meg. Ennél kisebb mértékegység volt a *pint*, ami körülbelül 1,6 liter, és az *icce* ami 0,8 liternek számított. A levéltári források legkisebb űrmértéknek a *meszelyt* jelölik meg, ami 0,4 liter volt.³⁸

A fentiekből láthatjuk, hogy a hegyközség mint „locus competens” a feudalizmus utolsó időszakában is önálló egységet képezett a magyar agrárkultúrában. Törvényei egyesítették az ország különböző jogállású lakosait. A hegyközségek sajátos működésükkel a magyar feudalizmusban egyedülálló módon összefogták a nemes, a polgár és a jobbágság törekvéseit, ezáltal viszonylagos autonómiájuk lehetővé tette a szabadabb és hatékonyabb termelési módok fellendülését is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BALOGH ISTVÁN–HOPPÁL MIHÁLY

1980 Kút. In *Magyar Néprajzi Lexikon* 3. 362–364.

BOGDÁN ISTVÁN

1983 *Régi magyar mértékek*. Budapest.

ÉGETŐ MELINDA

1977 Dézsmabor. *Magyar Néprajzi Lexikon* 1. Budapest. 37.

1985 *Szőlőhegyi szabályzatok és hegyközségi törvények a 17–19. századból*. Budapest.

2001 Szőlőművelés és borászat. *Magyar Néprajz* II. Gazdálkodás. Budapest. 527–549.

KECSKÉS PÉTER

1977 Akolómester. In *Magyar Néprajzi Lexikon* 1. Budapest. 57.

1979 Hegymester. In *Magyar Néprajzi Lexikon* 2. Budapest. 519–520.

1982 Szőlőpásztor. In *Magyar Néprajzi Lexikon* 5. Budapest. 100.

LICHTNECKERT ANDRÁS

1990 *A balatonfüred-csapaki borvidék története*. Veszprém.

VAJKAI AURÉL

1938 A paraszti szőlőművelés és bortermelés Veszprém megye déli részén. *Néprajzi Értesítő* XX. 1–48. ; 172–204.

JEGYZETEK

¹ Lichtneckert 1990. 164

² Égető 1985. 24.

³ Kecskés 1979. 518.

⁴ Égető 1985. 25.

⁵ Égető 1985. 11.

⁶ Égető 2001. 519–520.

⁷ Vajkai 1938. 201.

⁸ Itt minden bizonnyal a későbbi Guttamásról van szó, amely önálló faluként működött. Guttamási szőlőműveléséről a fenti az egyetlen általunk ismert adat. FML.AM. Lt. C/11. 6. d.11.

⁹ FML. Bajz. Lt. C/32/1. 26. d.

¹⁰ FML. Bajz. Lt. C/32/1. 26. d.

- 11 FML. Bajz. Lt. C/32/1. 26. d.
- 12 FML. Bajz. Lt. C/32/1. 26. d.
- 13 FML. Bajz. Lt. C/32/1. 26. d.
- 14 Égető 1985. 26.
- 15 FML. Bajz. Lt. C/32/1.
- 16 FML. Bajz. Lt. C/32/1.
- 17 FML.BAJZ.Lt. C/32/1.
- 18 Ekkor 1Ft-ot 60 kc-ra váltottak
- 19 Kecskés 1982. 100.
- 20 FML. Bajz. Lt..C/32/1. 26. d.
- 21 FML. Bajz Lt. C/32/1. 26. d.
- 22 Égető 2001. 545.
- 23 Kecskés 1982. 100.
- 24 Égető 2001. 545.
- 25 FML. AM. Lt. XIII-1 5. d. 5.
- 26 FML. AM. Lt. XIII-1 5. d. 5.
- 27 FML.Bajz. Lt. C/32/1. 26. d.
- 28 FML. Bajz. Lt C/32/1. 26. d.
- 29 FML. Bajz.Lt. C/32/1. 26. d.
- 30 FML. AM. LT. XIII.-1 C/5. d. 5.
- 31 FML. Bajz. Lt. C/32/1. 26. d.
- 32 FML. Bajz. Lt. C/32/1. 26. d.
- 33 Balogh–Hoppál 1980. 362-364.
- 34 FML. Bajz. Lt C/32/1. 26. d.
- 35 FML. Bajz. Lt. C/32/1. 26. d.
- 36 Kecskés 1977. 57.
- 37 Égető 1977. 597.
- 38 Bogdán 1983; Németh, 1976.

ILLÉS PÉTER

Hegytörvények keletkezéstörténete: egy önrendelkezésében sértett délnyugat-dunántúli hegybéli közösség a XVIII. században

Hegybéli közösségek a Közép- és Nyugat-Dunántúlon

A kézi művelésű, termő szőlő rendes gondozása és a hegybéli vagyon védelmében a feudális keretek között élő szőlősgazdák rendszerint önszerveződő hegyközségeket alkottak. Égető Melinda megállapítása szerint a 14-16. században a földesúri hatalomtól valamennyire független, valóságos autonómia jellemezhetette az íratlan szabályok alapján működő hegybéli közösségek e korai korszakát.¹ A későbbiekben a Dunántúlon általában *hegységbéli*eknek vagy